

Pluralizam i participacija: demokratska teorija R. A. Dahla

SLAVEN RAVLIĆ*

Sažetak

U radu se rekonstruira demokratska teorija Roberta A. Dahla kao spoj empirijskih istraživanja demokratskih režima i teorijske reinterpretacije demokratske tradicije. Analiziraju se elementi te teorije, pokazuje kontinuitet i uočavaju faze u razvoju Dahlova promišljanja demokracije (pluralistička teorija, neopluralistički pristup i teorija demokratskog pluralizma). Autor zaključuje da svojevrsni dualizam u Dahlovoj teoriji demokracije nije samo posljedica njegova metodičkog pristupa već proizlazi i iz napetosti između bitnih elemenata liberalne demokracije, što je Dahl kritički razlagao i nastojao pomiriti.

Malo je koji suvremeni mislilac svojim djelom toliko lucidno promicao demokratske ideje kao američki politolog Robert Alan Dahl. U svojem pristupu demokraciji on je na plodan način povezo empirijska istraživanja i teorijska promišljanja. Unoseći u političku znanost pedesetih godina svježi duh empirijske znanosti, nikad nije postao rob sužene metodologije. Temeljito poznavanje institucija i njihova funkcioniranja povezo je s teorijski imaginativnom interpretacijom demokratske tradicije i suvremenih problema. Svoju je intenciju definirao kao nastojanje da se formulira “teorija demokracije koja je zaokupljena procesima pomoću kojih obični građani vrše relativno visok stupanj kontrole nad vođama” (Dahl, 1956., 3).

Dahl pripada onim američkim političkim teoretičarima koji nastoje otkriti duboke mijene društva, te poduprijeti ideje i procese što američki sustav upućuju prema demokratskijim rješenjima, ali na jedan postupan, inkrementalan način. Njegova “empirijska teorija demokracije” (Skinner, 1973., 287) stoga je i izazivala nerazumijevanja i pogrešna tumačenja. Radikalni demokrati u šezdesetim godinama smatrali su ga apologetom američkoga sustava i elite. Svrstavali su ga zajedno s Schumpeterom i Lipsetom u tzv. revizionističku školu demokracije ili u školu demokratskog elitizma (Macpherson, 1977., 77–78). Tvrdili su da je, svodeći demokraciju na mehanizam za očuvanje minimalnog stupnja odgovornosti vođa prema građanima, zapravo odbacio najbolji dio tradicije demokratskog mišljenja, onaj koji ide od Rousseaua, Painea i Jeffersona, do Milla i Deweya (Duncan & Lukes, 1963., 158 i 163). Prigovaralo mu se da je svojom teorijom raspršivanja i uravnoteživanja moći između raznovrsnih grupa,

* *Slaven Ravlić*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

prikrivao ekonomske i socijalne nejednakosti u američkom društvu koje uzrokuju nejednakosti u političkoj moći, te da se iza prividnog objektivizma “deskriptivne teorije” skriva ideološki uklon koji Dahlovom radu daje “nedvojbeno konzervativni karakter” (Skinner, 1973., 289). Takve kritike, usmjerene ponajprije na njegove “pluralističke” radove iz pedesetih i šezdesetih godina, pogađale su tek neke, u njegovim radovima toga doba nedovoljno elaborirane (potisnute ili prenaglašene) ideje i aspekte. Kako nisu dohvaćale cjelinu njegova pristupa demokraciji, morale su njegove radove od kraja šezdesetih naprosto zanemariti, proglasiti neuspješnim “krparenjem njegove teorije” (Skinner, 1973., 296) ili pak tvrditi da postoje dva posve različita Dahla – “raniji” apologetski i “kasniji” radikalni Dahl (Manley, 1983.).

Nastojeći zadobiti realističan pristup demokraciji, Dahl je razlikovao demokraciju kao skup ideala i poliarhiju kao empirijski opis postojećih demokratskih režima: demokracija razumijeva djelotvornu političku participaciju, uključenost svih odraslih osoba u politički proces, jednakost u glasovanju, građaninovo razumijevanje političkih pitanja i nadzor nad političkim dnevnim redom, dok se poliarhija zasniva na izabranom predstavništvu, periodičnim i poštenim izborima, političkim pravima i autonomiji udruženja. To mu je razlikovanje omogućilo da demokratsku teoriju usmjeri prema empirijskim proučavanjima, a da istodobno zadrži njezine tradicionalne aspiracije prema oblikovanju konzistentnoga sustava ideja koji pruža polazište u analizi zbilje, te kriterije i regulativne ideje za njezino mijenjanje. Privrženost empirijskoj teoriji demokracije nije značila nekritičku obranu američkoga sustava liberalne demokracije, niti zatvorenost za nove ideje i promišljanja, za stalno preispitivanje vlastitih rezultata. Uprkos odbojnosti prema demokratskom utopizmu, ideje i argumenti radikalnih demokrata nisu ga ostavljali ravnodušnim. Nastojao je ispitati njihovu utemeljenost (Manley, 1983.; Dahl, 1983.), prihvatao je one ideje koje su se pokazale empirijski dokazivima i teorijski plodonosnima, te je mijenjao i dopunjavao vlastite pretpostavke i analitički model. Potkraj 1960-ih naglasak njegovih istraživanja i teorijskih promišljanja se mijenja. Veću pozornost posvećuje nedostacima poliarhijskih režima, te uvjetima njihove daljnje demokratizacije. Nije time izmijenio svoju temeljnu poziciju, već je mijenjajući smjer razmišljanja razvio i preoblikovao neke dotad tek naznačene ideje. U radovima od kraja osamdesetih te se ideje spajaju u cjelovitu teoriju demokratskog pluralizma, koja ujedinjuje elitistička i participacijska nagnuća njegova promišljanja i istraživanja demokracije. Mogu se stoga razlikovati tri faze u razvoju njegove teorije demokracije: u prvoj, formativnoj fazi, Dahl razvija bitne ideje i oblikuje osnove svoje pluralističke teorije demokracije; u drugoj, kritičkoj fazi, on preispituje neke svoje ideje i razvija novi smjer promišljanja demokracije (neopluralistički pristup demokraciji); napokon u trećoj, fazi sinteze, Dahl sabire svoje razmatranje demokracije u cjelovitu teoriju koja objedinjuje povijest demokratske ideje i analizu demokratskih institucija i procesa. Te tri faze korespondiraju s tri razdoblja novije američke povijesti: prvo, razdoblje opijenosti ratnom pobjedom i uzdizanja u vođu zapadnog svijeta i svjetionika demokracije za narode totalitarnih režima (u pedesetim i šezdesetim), potom razdoblje sumnji u američki način života, masovnog nezadovoljstva i građanskog neposlušna što ih je potaknuo vijetnamski rat, otkriće političke korupcije u središtima demokracije (afera Watergate) i svijest o dubokim i trajnim nejednakostima u društvu jednakih šansi (u drugoj polovici šezdesetih i u sedamdesetim), te razdoblje traganja za novim kulturnim i političkim identitetom.

I. Pluralistička teorija demokracije

U knjizi *Kapitalizam, socijalizam i demokracija* Joseph Schumpeter osporio je “klasični” model demokracije kao utopistički i nastojao razviti realističku teoriju demokracije. Odbacio je cijelu tradiciju koja demokraciju shvaća kao idealnu političku zajednicu u kojoj postoji identitet vladajućih i onih kojima se vlada. Štoviše, on je i sam zahtjev za postizanjem takvog identiteta proglasio utopističkim, a zamisao o narodnoj suverenosti i težnju za masovnom participacijom posve nerealističnima. Schumpeter je demokraciju reducirao na metodu izbora političkih vođa. U svemu drugom narod je posve neaktivan, nijemi promatrač političkog života, u kojemu demokratski izabrane vođe imaju isključivu ulogu (Schumpeter, 1981., 342–347). Schumpeterova kritika klasične ideje demokracije i njegovo zagovaranje demokratske metode snažno su djelovali na američku tradiciju demokratskog mišljenja, osobito onu koja je nazvana “empirijskom školom” ili “pluralistima” zato što su nastojali opisati stvarno djelovanje demokracije i pokazivali postojanje mnogih centara političke moći u obliku raznovrsnih interesnih grupa (Dahl, 1956., iii; Held, 1990., 191–193). Jedan od utemeljitelja te, u američkoj politologiji pedesetih i šezdesetih godina iznimno utjecajne, teorije bio je upravo Robert Dahl.

1. Organizacijski pluralizam

Pluralisti opisuju demokraciju kao pluralistički konkurencijski sustav u kojem se raznolike interesne grupe natječu za stjecanje utjecaja na donošenje odluka za koje su zainteresirane. Utjecaj pojedine grupe ovisi o njezinoj organiziranosti i o resursima koje iskorištava u borbi za moć (novac, brojčana snaga, znanje). Sve grupe nemaju jednak pristup svim resursima, ali svaka grupa ima neku prednost koju može iskoristiti u političkom procesu. Moć je stoga raspoređena nehijerarhijski i kompetitivno. Ona je dio procesa pogađanja između grupa (njihovog vodstva) koje predstavljaju različite interese. Konkurentske elite (ekonomske, socijalne, političke) utjecajne su na različite načine na različitim područjima i pitanjima. Iako sustav nije posve demokratski, on raspršuje moć mnogo demokratskije negoli to njegovi kritičari dokazuju. Upravo raspršivanje moći u obliku postojanja konkurentskih i aktivnih grupa različitih tipova i veličina glavna je značajka stvarne demokracije – poliarhije. Izvorno koncept poliarhije Dahl i Lindblom (1953.) razmatraju kao jedan od četiri procesa pogodna za alokaciju resursa i socijalnu kontrolu u političko-ekonomskim sustavima (ostala tri su: tržište, hijerarhija i pregovaranje), te ga određuju kao proces u kojem ne-vođe mogu ostvariti relativno visok stupanj kontrole nad vođama (Dahl & Lindblom, 1976.). U *Predgovoru demokratskoj teoriji* (1956.), Dahl razlikuje poliarhiju i demokraciju, pri čemu pojam poliarhije koristi kao polazište deskriptivnog proučavanja demokratskih režima, dok je pojam demokracije shvaćen kao skup ideala s kojima treba vrednovati stvarni demokratski sustav. Taj je sustav poliarhija, ako ispunjava sljedeće kriterije: sloboda političkog organiziranja, sloboda izražavanja, pravo glasa, kvalificiranost za javnu službu, pravo političkih vođa da se natječu za dobivanje podrške, alternativni izvori informiranja te slobodni i poštteni izbori (Dahl, 1956., 84; Dahl, 1998., 12–13).

Dahl pokazuje da redoviti periodični izbori političkih vođa i politička konkurencija različitih grupa određuju narav sustava kao poliarhijskoga. Dok god postoji i djeluje

takav pluralistički natjecateljski sustav, demokratska prava građana mogu se djelotvorno zaštititi (Held, 1990., 194–199). Dahl izdvaja tri osnovne prednosti toga sustava: ukroćivanje moći i umanjivanje prisile, poticanje dugoročnog konsenzusa svih građana, te podupiranje mirnog rješavanja sukoba na međusobnu korist svih (ili barem većine) natjecateljskih grupa (Dahl, 1967., 24). Ali takav tip sustava može djelovati samo dok postoji konsenzus o temeljnim vrijednostima i pravilima igre među politički aktivnim članovima društva. Političari podložni izbornoj provjeri “djeluju unutar granica postavljenih njihovim vlastitim vrijednostima, kao indoktriniranih članova društva, te njihovim očekivanjima o tome koju politiku mogu prihvaćati i ktome biti ponovno izabrani. Ono što obično opisujemo kao demokratsku ‘politiku’ tek je pljeva. To je površinska manifestacija koja prikazuje površinske sukobe. Prije svake politike, ispod nje, omatajući, ograničavajući i određujući je, leži konsenzus o politici koji obično već postoji u društvu među prevladavajućim dijelom politički aktivnih članova. Bez takvog konsenzusa nijedan demokratski sustav ne bi dugo preživio neprestana razdraživanja i frustracije izbora i stranačkog natjecanja. S takvim konsenzusom sporovi oko politike gotovo su uvijek sporovi oko nekog skupa alternativa koje su već bile pročišćene na one koje ulaze u široko područje temeljnog sporazuma” (Dahl, 1956., 132–133). Prema Dahlu, taj se konsenzus ne iscrpljuje u ustavnim normama, iako su one iznimno važne. U odnosu na neustavne (izvanustavne) faktore njihovo je značenje “trivijalno”. Ti faktori su osnova funkcioniranja konkurencijskog sustava, te pouzdana zaštita od tiranije i ugrožavanja prava pojedinih grupa. Društveni preduvjeti za funkcioniranje poliarhije obuhvaćaju temeljni konsenzus oko poliarhijskih pravila, društveno obučavanje za ta pravila, konsenzus oko raspona političkih alternativa i svrha političkog djelovanja. Što potpunije takvi preduvjeti postoje, manja je vjerojatnost da će neka manjina vladinim djelovanjem biti ograničena u svojim najvrednijim slobodama (Dahl, 1956., 134–135). Zato poliarhijski sustav jest “relativno djelotvoran sustav za jačanje sporazumijevanja, poticanje umjerenosti i održavanje socijalnog mira u nemirnom i neumjerenim ljudima vođenom gigantskom, moćnom, raznolikom i nevjerojatno složenom društvu “ (Dahl, 1956., 151).

2. Teorija vladavine manjinâ

Nakon što je tako odredio bit poliarhijskoga režima i uvjete njegova funkcioniranja, Dahl preispituje središnji koncept klasične teorije demokracije – narodnu suverenost i formuliра svoju teoriju vladavine manjinâ. Nasuprot Tocquevilleu i Millu koji su opsjednuti strahom od tiranije većine, Dahl drži da je ta opasnost posve nerealna, jer “stvarno svjetsko pitanje nije u tome hoće li neka većina, još manje ‘ona prava’ većina, preko demokratske procedure djelovati tiranski kako bi nametnula svoju volju (nekoj) manjini. Umjesto toga, relevantnije je pitanje u kojoj će mjeri razne manjine u društvu osujećivati ambicije jedna drugoj, uz pasivnu pomirenost ili ravnodušnost većine punoljetnih osoba ili birača” (Dahl, 1956., 133). I odmah dodaje: “Ako ipak nešto treba reći o procesima koji demokraciju (ili poliarhiju) stvarno razlikuju od diktature, onda se ona ne može otkriti u oštroj razlici između vladavine većine i vladavine manjine. Ta razlika će biti vrlo blizu onoj između vladavine manjine i vladavine manjinâ.” (Dahl, 1956., 133). Pojam vladavine većine koji je okosnica pojma narodne suverenosti nema deskriptivnu vrijednost. On nije analitički upotrebljiv, jer se u modernom demokrat-

skom društvu politička većina nikada ne uspostavlja, niti se može uspostaviti (Spitz, 1984., 67–69; Held, 1990., 194–195 i 198). Pojam većine može se koristiti samo za označavanje temeljnoga vrijednosnog konsenzusa koji prihvaća većina politički aktivnih članova zajednice, glasača i vođa, ali konkretna politika je proizvod “vladavine manjinâ” (Dahl, 1956., 133–134). Manjine vladaju zato što kontroliraju resurse nužne za sjecanje političke moći (novac, znanje, utjecaj i dr.), ali nitko ne kontrolira više od malog dijela ukupnih resursa, obično dio koji je povezan s nekim posebnim interesom (npr., stanovanje ili obrazovanje). Male, dobro organizirane interesne grupe dominiraju procesom političkog odlučivanja unutar njihova ograničenog polja interesa. I političke stranke su tek jedna od tih grupa, a njihovo posebno područje interesa jesu nominiranja za javne položaje (Dahl, 1961.).

Dahlova analiza moći nastoji pokazati da je moć rezultat djelovanja neke grupe ili kompromisa različitih grupa koje dominiraju u različitim interesnim područjima. Apatične mase (većina) pristaju na te aranžmane svojim nesudjelovanjem. Upravo taj stalni neizravni (ili prešutni) pristanak apatičnih masa uvjet je natjecanja posebnih grupa. Područje politike je svijet borbe, sukoba konkurentskih grupa ili njihovih vođa, ali izvan toga svijeta vlada stabilnost i ravnoteža. Ta ravnoteža i slaganje ne nastaje nikakvim okupljanjem većine ili njezinim osviještenim djelovanjem u uspostavljanju konsenzusa oko temeljnih zakona i institucija (Dahl, 1956., 21–22). Dahl time upućuje na postojanje prethodnoga sporazuma među vođama o “važnim vrijednostima” (Dahl, 1956., 132), koje prihvaćaju mase. Za njega u politici ne postoji ništa osim “grupa različitih tipova i veličina, i svaka od njih nastoji na različite načine unaprijediti svoje ciljeve, obično na račun barem dijela ostalih” (Dahl, 1956., 131). Izvan toga je nediferencirano mnoštvo pasivnih pojedinaca, koje Dahl stavlja pod zajednički okvir “apatije mase”. Odluka većine pojedinaca da ne sudjeluje u političkim procesima i ustanovama, čak ni u formi izborne participacije, isključivo je njihova slobodna odluka. Ona nije nešto što treba zabrinjavati. Dapače, široko sudjelovanje pretpostavno se isključuje, a apatija je posve funkcionalna.

Za Dahla formuliranje i usvajanje važnih odluka ne znači nekakav “veličanstveni marš velikih većina ujedinjenih oko izvjesnih stvari temeljne politike” (Dahl, 1956., 146). Naprotiv, te su odluke posljedica oprezne i pomirljive politike ustupaka i trgovine relativno malih grupa. Zato ni izborni proces ne označava za Dahla izraz, rezultat ili činjenicu formiranja većine. “Izbori i političko natjecanje ne pridonose vladavini većine na bilo koji značajan način, već oni jako umnažaju veličinu, broj i raznolikost manjina čije prioritete pri izboru svoje politike vođe moraju uzimati u obzir” (Dahl, 1956., 132). Kad u nekim izborima postoji numerička većina, ona nipošto ne znači “izgradnju one većine koja znači više od aritmetičkog izraza”, jer “numerička većina nije sposobna poduzeti neku koordiniranu akciju; samo različite sastavnice te numeričke većine imaju sredstva za djelovanje” (Dahl, 1956., 146).

Dahlova teorija vladavine manjinâ okosnica je njegove pluralističke teorije demokracije. Bitna joj je vrijednost u uvidu da se u pluralističkim društvima moć raspršuje, čime se stvara potreba za međugrupnim savezništva i pregovaranjem kako bi se zadio realan utjecaj na politiku. U tim procesima strategijsku ulogu imaju vođe grupa od čijeg političkog umijeća i pregovaračke sposobnosti često ovisi sadržaj političkih odluka (Spitz, 1984., 85). Kod širih pitanja, onih koji se tiču više grupa, vođe pregova-

raju jedni s drugima i ponekad stvaraju koalicije. Ni pregovaranje ni koalicije nisu proizvod utjecaja šireg članstva što ga “elite” predstavljaju. Vođe govore za svoje grupe, njihov je glas neosporiv i nepodložan odgovornosti. Dahl je istina tvrdio da većina građana “ima umjeren stupanj indirektnog utjecaja, jer izabrani dužnosnici u odlučivanju o prihvatanju ili odbacivanju neke politike stalno zadržavaju u svijesti stvarne ili imaginarne preferencije biračkog tijela” (Dahl, 1961., 164). Međutim, svodeći načelo političke jednakosti na jednakost šansi za sudjelovanje u izbornom procesu i u nekoj od interesnih grupa, on je reducirao klasičnu ideju demokracije. Naime, i u prvom i u drugom načinu participacije, sudjelovanje većine ne može biti posve djelotvorno. Izbori ostaju tek način da se političke vođe učine “ponešto osjetljivima na preferencije običnih građana” (Dahl, 1956., 131), a sudjelovanje u interesnim grupama uglavnom je moguće samo za mali broj “aktivnih građana”. Apsolutna većina su “apolitični” građani (Dahl, 1963., 56).

Uz sve bliskosti, postoji barem jedna važna razlika između Dahlove teorije i stajališta Schumpetera i demokratskih elitista. Dahlov pojam demokracije uključuje oba elementa – natjecanje elita i participaciju građana. Odnos između tih elemenata u svojevrsnoj je neravnoteži, jer politička je konkurencija osnovni element (Pennock, 1979., 216). Uloga je političkoga vodstva dominantna, dok je participacija građana svedena na zadržavanje konačnog nadzora nad vođama kroz izbornu participaciju u kojoj se osigurava zaštita od onih vođa što uopće ne uvažavaju preferencije svojih birača ili iznevjeruju temeljni društveni konsenzus. Dahl preoblikuje klasičnu tradiciju liberalne demokracije, ali ne napušta njezine temeljne elemente – participaciju građana i vodstvo elite. To će mu omogućiti da u kasnijim radovima prevrednuje svoju teoriju i drukčije definira odnose tih elemenata. Tako u knjizi *Nakon revolucije?*, svojevrsnom odgovoru na ljevičarsku kritiku, koji čini prijelaz na njegovu kasniju neopluralističku koncepciju demokracije, Dahl primjenjuje tri kriterija ocjene legitimnosti političkih i socijalnih institucija – osobni izbor, kompetencija i ekonomičnost, te iz njih izvodi pojmove političke participacije i vodstva: iz osobnog izbora izvodi političku participaciju, a iz kompetencije i ekonomičnosti političko vodstvo (Dahl, 1970., 8–56). Pritom on naglašava da će “razuman čovjek” na svaki sustav vlasti primjenjivati “kriterij ekonomičnosti”, kojim se uravnotežuju troškovi i koristi političke participacije. Shvaćanjem participacije kao troška (upotrebe vremena i energije), njezina se funkcija nastoji reducirati na održavanje minimalnog stupnja odgovornosti političkih vođa prema njihovim biračima (Macpherson, 1977., 85). U knjizi *Nakon revolucije?* Dahl je svjestan ograničenja takve pozicije zbog izopačujućega utjecaja socijalnih nejednakosti na političku jednakost građana i na djelotvornu kontrolu vodstva. Zato će on u kasnijim spisima preispitati značenje, ulogu i uvjete za široku političku participaciju, te time dovesti ideju o odgovornosti elite do njezina logičkoga zaključka – do ideje o potrebi što veće participacije i političke jednakosti.

II. Neopluralistički pristup demokraciji

Razvijajući svoje shvaćanje pluralističke demokracije, Dahl je u kasnijim radovima osobito zaokupljen uvjetima i mogućnostima široke i djelotvorne političke participacije, nedostacima postojećih poliarhija te odnosom pluralizma i kapitalizma kao bitnoj de-

terminanti razvoja poliarhije prema demokratskom idealu (Pennock, 1979., 480). On prihvaća tezu da neka pitanja, zbog povlaštenog položaja jedne grupe ili konsenzusa više moćnih grupa, uopće ne mogu doći na dnevni red, da se sustavno izbjegavaju ili potiskuju. Poslovni su ljudi takva grupa, njihova uloga u poliarhijskoj politici kvalitativno se razlikuje od uloge bilo koje druge interesne grupe. Privilegirana pozicija poslovnih ljudi i velikih kompanija uvjetuje djelovanje političkog sustava u održanju nepravedne strukture nejednakosti, deformira građansku svijest, iskrivljuje politički dnevni red i pogrešno usmjerava shvaćanje javne dužnosti (Dahl, 1983., 53). To je osnovna iskrivljavajuća značajka poliarhije i glavna prijetnja pluralističkoj zamisli o prodjelujućoj moći i ravnoteži među interesnim grupama.

1. Vlasništvo, kontrola i demokracija

Dahl je uvijek držao organizacijski pluralizam temeljnim elementom demokratičnosti nekoga socijalno-ekonomskog sustava. Sustav mora uključivati mnoštvo različitih i relativno autonomnih organizacija, među kojima su ekonomske jedinice. Raznovrsnost autonomnih socijalnih organizacija nužan je uvjet poliarhije. Ali, pluralistička se paradigma suočava s dva problema: prvo, grupe nisu ni približno jednake po stupnju organiziranosti, i, drugo, izvori moći su krajnje nejednako raspodijeljeni. Iako Dahl u *Dilemama pluralističke demokracije* kritizira “apsurdni” zahtjev o jednakosti interesnih grupa kao polazištu pluralističke analize (Dahl, 1982., 207), ipak se pluralistička teorija ne može odvojiti od zamisli o ravnoteži moći i nehijerarhijskim odnosima među grupama, kako bi se sustav mogao smatrati poliarhijskim. Jer, ako moć nije raspršena, ako je neka grupa kvalitativno različita od drugih, ako dominira u političkom procesu, pluralizam nije teorija koja može adekvatno objasniti zbilju.

Velike kompanije imaju posebnu ulogu u ekonomskom i političkom životu. Analizirajući njihovu ulogu i unutarnju strukturu, Dahl pokazuje da su gigantske kompanije (“korporacijski levijatani”) i “javna ili socijalna poduzeća”, sa širokim socijalnim posljedicama, ali i “politički sustavi”, jer ostvaruju vlast nad mnogim osobama. No, iako “bitno javne ili socijalne, ne privatne organizacije”, sustav upravljanja u njima jest ili prosvijećeno skrbništvo ili čak grubi despotizam, što se opravdava njihovim navodnim privatnim karakterom. Slijedi da je demokratizacija kompanija uvjet ne samo većeg stupnja organizacijskog pluralizma u društvu već i potpunije političke jednakosti građana.

Odnos vlasništva, kontrole i strukture moći u velikim korporacijama temeljni je problem i granica razvoja poliarhije. Naime, Dahl je držao da velike korporacije iako u privatnom vlasništvu imaju socijalni i politički karakter, one su “inherentno socijalna i politička poduzeća” (Dahl, 1982., 184). Velike kompanije su socijalna poduzeća u tom smislu da njihovo postojanje i funkcioniranje ovisi o zajedničkim, prošlim i sadašnjim djelovanjima, koji se ne mogu pripisati određenim osobama. U lancu njihova uspona i razvoja dominantne su različite “socijalne snage”, činioci povijesti, kulture, prava i politike. Bez zaštite cijele mreže zakona koje su donijele javne vlasti, američke korporacije ne bi postojale ni jedan jedini dan. Bez radne snage te bi tvrtke nestale. Slabo bi se razvijale da radna snaga nije obrazovana. Dahl navodi jezik kao resurs koji kompanije dobivaju besplatno, a on je proizvod “društva” i stoljeća evolucije. “Pojmovi, ideje, građanske orijentacije, poput slavne protestantske etike, stanje znanosti i tehnologije –

sve je to socijalno. Tko je više pridonio General Electricu – njegovi glavni menedžeri ili Albert Einstein, Michael Faraday ili Isaac Newton?” No, to je tek jedna strana Dahlove argumentacije. Velike kompanije nisu samo socijalna poduzeća, već i politički sustavi, jer uprava svake kompanije ima veliku moć, pa i moć prisile nad zaposlenima. Ta uprava može imati veći utjecaj na život većeg broja ljudi negoli vlada nekog grada, regije ili države. “Nitko danas ne spori da vlast nekoga grada ili države mora biti javna, a ne privatna stvar. Tko podupire demokratske ideje također bi smatrao da oni koji su primorani pokoravati se javnim vlastima moraju kontrolirati te vlasti: nema oporezivanja bez predstavnštva. Zar takvo rezoniranje ne bi također trebalo primijeniti na upravljanje velikim ekonomskim entitetima. Ako ne, zašto ne” (Dahl, 1982., 184).

Pretvaranje velikih kompanija u socijalne i političke sustave povezano je s promjenom odnosa vlasništva i kontrole u korporacijskom kapitalizmu. Dok je u prošlosti vlasništvo značilo kontrolu, u korporacijskom kapitalizmu taj je odnos promijenjen, jer velike kompanije kontroliraju menedžeri, a ne njihovi vlasnici (dioničari). Menedžeri imaju, dok vlasnici nemaju moć, a moć je jedino bitna. Promjena odnosa moći između vlasnika i menedžera zaoštava problem tko i na koji način treba upravljati velikim kompanijama. Ako su velike kompanije po svojoj naravi i utjecaju socijalna i politička poduzeća, a moć vlasnika (dioničara) nad kompanijom toliko mala u usporedbi s menedžerima, te kompanije treba shvatiti kao javne, a ne kao privatne entitete. Budući da ih ne kontroliraju vlasnici, pitanje kontrole nad velikim korporacijama teorijski prethodi pitanju vlasništva (Dahl, 1982., 112). Naime, u obliku vlasništva ne postoji ništa što samo po sebi mijenja kontrolu ili sprječava održanje organizacijskog pluralizma. Visok stupanj organizacijskog pluralizma može postojati u sustavu koji velike korporacije tretira kao javna poduzeća i političke sustave (Dahl, 1982., 110). Organizacijski pluralizam i decentralizacija su bitni elementi demokracije, ali nijedan od tih elemenata ne zahtijeva privatno vlasništvo. No, zar kontrola menedžera ne proizlazi iz vlasničkih prava dioničara, što čini menedžment privatnim, a ne javnim odnosom? Zar vlasnici preko skupštine dioničara nemaju konačnu kontrolu nad velikim kompanijama? Zar poduzeću kao odnosu privatnih vlasnika-dioničara nije svojstvena neka vrsta “dioničarske demokracije”? Dahl odbacuje tradicionalnu obranu privatnovlasničkog korporacijskog kapitalizma, upozoravajući da po logici tradicionalnog opravdanja vlasništva radnici imaju veća prava na vlasništvo i kontrolu negoli kapital. “Opravdanje privatnog vlasništva kao prirodnog, neotuđivog ili temeljnog prava pruža slabo opravdanje za postojeće vlasništvo i kontrolu velikih korporacija. Utoliko ukoliko je pravo vlasništva opravdano načelom da je netko ovlašten upotrebljavati proizvode vlastitoga rada kako to sam odabere, tada je sigurno privilegirana pozicija dioničara neopravdana. Prema tome načelu zaposleni bi također imali utemeljenije pravo na vlasništvo i kontrolu tvrtke za koju rade” (Dahl, 1982., 201).

Dahl usmjerava pozornost na složene međuodnose između političkih formi, raspodjele socijalnoekonomskih resursa i sustava ekonomskog vlasništva i kontrole. On raspravlja o odnosu vlasništva i kontrole u dva odvojena sklopa: prvo je povezanost vlasništva i kontrole sa stupnjem organizacijskog pluralizma u društvu, a drugo odnos vlasništva i kontrole s unutrašnjom distribucijom moći i ovlasti unutar autonomnog ekonomskog podsustava pluralističkog društvenog poretka (Krouse, 1980., 454). Dahl dokazuje da nema nužne povezanosti između pravnih oblika vlasništva, s jedne strane, i prisutnosti ili odsutnosti širokog socijalnog pluralizma, s druge strane. Nasuprot kla-

sičnom liberalnom mišljenju, on zaključuje da privatnovlasnička ekonomija nije neophodan uvjet za visok stupanj organizacijskog pluralizma, koji je bitan, iako ne i dovoljan uvjet za poliarhiju. Po sebi privatno vlasništvo nije dovoljan uvjet širokoga socijalnog pluralizma, što pokazuju sustavi s privatnovlasničkom ekonomijom i centralno upravljanim socijalnim sustavom, kakvi su bili sustavi nacističke Njemačke i fašističke Italije. Zato ni privatno ni javno vlasništvo nije nuždan, a ni dovoljan uvjet za široki socijalni pluralizam. S druge strane, raspravljajući o odnosu vlasništva i kontrole sa strukturom moći i načinom upravljanja unutar ekonomskog poduzeća, Dahl tvrdi da ni privatno ni javno vlasništvo nisu nuždan ni dovoljan uvjet demokracije unutar ekonomskog poduzeća. Vlasništvo nije "dovoljan uvjet za kontrolu". Kao što privatno vlasništvo nije dovoljan uvjet za kontrolu privatnih vlasnika, jer privatnovlasničke tvrtke u korporacijskom kapitalizmu ne kontroliraju vlasnici (dioničari,) već menedžeri, tako isto ni javno ili društveno vlasništvo nije dovoljan uvjet za demokratsku kontrolu udruženih proizvođača (slučaj Jugoslavije) ili za hegemonijsku kontrolu birokratske države. Državno vlasništvo je jednako sukladno s despotskom kontrolom poduzeća, kao i privatno vlasništvo. Čisto javno vlasništvo birokratske države nužno teži stvaranju hijerarhijske ili hegemonijske kontrole, jer konsolidirajući i ekonomsku i političku moć u rukama državne birokracije stvara oštru i stalnu prijetnju proceduralnoj demokraciji, i u političkoj zajednici, i u ekonomiji.

U svojim radovima Dahl je pokazivao čvrstu empirijsku vezu između poliarhije i privatnovlasničke proizvodnje. "Ni u jednoj zemlji u kojoj su sredstva za proizvodnju poglavito u državnom vlasništvu ili (kao u jugoslavenskom uređenju) u vlasništvu 'društva' ne vlada poliarhija ... Demokracija jest i uvijek je bila povezana s privatnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju" (Dahl, 1982., 108). No, ta veza po Dahlu nije nužna. Korporativni kapitalizam stvara takve nejednakosti koje dovode do "oštrih povreda političke jednakosti, te stoga i demokratskog procesa" (Dahl, 1985., 60). Bitni socijalni resursi (prihod, zanimanje, obrazovanje), koji se mogu pretvoriti u političke resurse, nejednako su raspodijeljeni. Nejednaka raspodjela resursa "povratno među građanima stvara značajne nejednakosti u njihovoj sposobnosti i mogućnosti da politički ravnopravno sudjeluju u upravljanju državom" (Dahl, 1985., 55). Naime, razlike u obrazovanju, zanimanju, financijskoj moći i pristupu organizacijama bitno utječu na raspon participacije američkih građana u političkom životu, načine participacije, te na njihov tretman od strane vladinih dužnosnika. Osim toga, ti su resursi međusobno snažno povezani. Obrazovanje ima veliki utjecaj na političku participaciju građana, a ono je snažno povezano sa zanimanjem, prihodima i pristupom organizaciji. Pristup novčanim resursima nekima omogućuje djelotvorniju participaciju u političkom životu, pa tako, primjerice, davanjem priloga za izborne kampanje, donatori često stječu lakši pristup izabranim dužnosnicima, te dobrohotnije razmatranje svojih zahtjeva (Dahl, 1982., 172).

Jednakost u pravu glasa malo znači, ako razdioba svih drugih resursa potire političku jednakost građana. Potrebna je mnogo veća jednakost u pristupu ključnim resursima kao osnovi za veću političku jednakost. "Mi se ne možemo približiti većoj jednakosti u pristupu političkim resursima bez veće jednakosti u razdiobi bogatstva i dohotka" (Dahl & Lindblom, 1976., xxxii). Ali Dahl odbacuje izravnu egalitarnu redistribuciju dobara, jer bi zahtijevala potpuno oslanjanje na distribucijsku pravednost, a istodobno se ne bi mogla provesti unutar američkog sustava u kojem je dominantna ideo-

logija antiegalitistička, a neke manjine iznimno moćne (Dahl, 1979., 57–72). On inzistira na inkrementalnoj strategiji postupnih i rastućih promjena, koje počinju ograničenjem političkih učinaka socijalnih i ekonomskih nejednakosti (nadzor nad priložima za izborne kampanje), promjenama u dominantnoj ideologiji i poboljšanje dostupnosti važnih socijalnih resursa svima, te idu prema promjenama u strukturi vlasništva i kontrole u velikim tvrtkama, zapravo prema uvođenju širokog sustava ekonomske demokracije. U *Dilemama pluralističke demokracije* Dahl razlikuje tri etape u procesu smanjivanja onih političkih nejednakosti u SAD koje izvire iz ekonomskih i socijalnih nejednakosti (Dahl, 1982., 185–186). U prvoj etapi promijenila bi se dominantna orijentacija američkih građana, u kojoj se miješa shvaćanje velikih korporacija, i ekonomije uopće, kao privatne sfere u kojoj vlasnici imaju potpunu slobodu raspolaganja svojim vlasništvom, prihvaćanje socijalnih i ekonomskih nejednakosti kao neizbježnih i prirodnih činjenica socijalnog života, te nesklonost državnom upletanju radi preraspodjele bogatstva i dohotka. Naime, u SAD nejednaka razdioba ekonomskih i socijalnih, a time i političkih resursa, zbog dominantne ideologije i tradicije nije nikad postala važno političko pitanje. U drugoj etapi, mjerama ekonomske politike (politikom zaposlenosti, dohotka, poreznom politikom) utjecalo bi se na smanjivanje nejednakosti na način kako je to postignuto u brojnim demokratskim zemljama. To bi bila kombinacija povećanja razine važnih socijalnih resursa za većinu i postavljanja granice za pretvaranje ekonomske i socijalne moći u političku moć (Dahl, 1982., 170). S jedne strane, trebalo bi svim građanima omogućiti stjecanje minimalnih socijalnih resursa (npr., opće, besplatno i obvezno obrazovanje i minimalni dohodak), što bi im jamčilo minimalne političke resurse. Istodobno, uspostavila bi se granica do koje se neki socijalni resursi mogu legalno pretvarati u političke resurse (npr., ograničenjem sredstava za predizborne kampanje). Za SAD bi to bila etapa dostizanja onoga što su već ostvarili drugi u obliku “države blagostanja”. Treća etapa bi zahtijevala provođenje strukturalnih reformi ekonomskog sustava koje bi istovremeno poticale ekonomsku inicijativu, efikasnost i političku jednakost. Ta etapa nije dostignuta ni u jednoj demokratskoj zemlji, iako postoje ozbiljni prijedlozi u tom smjeru. Dahl ponajprije misli na planove za uvođenje vlasništva i kontrole zaposlenika, participaciju zaposlenih u upravljanju poduzećima koji se pojavljuju u Švedskoj (Meidnerov plan), Danskoj (“fond plaća” Socijaldemokratske stranke) i SAD (radničko dioničarstvo). Ti planovi ne teže samo preraspodjeli vlasništva i moći već i jačanju inicijative i povećanju investicijskih sredstava (Dahl, 1982., 185–186 i 204–205).

2. Ekonomska demokracija i politička participacija

U radovima iz ove faze Dahl specificira kriterije idealnog modela “proceduralne demokracije” prema kojem treba vrednovati poliarhijske režime. Prvi element toga modela sada je djelotvorna participacija, a ostali su jednakost u glasovanju, upućeno razumijevanje, konačna kontrola nad političkim dnevnim redom i obuhvaćenost odraslih osoba (Dahl, 1982., 6). Nijedna poliarhija nije posve demokratska zbog ograničenih mogućnosti za političku participaciju i stjecanje upućenog razumijevanja političkih pitanja. Osim toga, sam organizacijski pluralizam koji dopušta artikuliranje interesa u širim razmjerima nacionalne države, također iskrivljuje demokratski proces dopuštajući

postojanje socijalnih i ekonomskih nejednakosti koje proizvode stvarne političke nejednakosti i ograničavaju djelotvornu participaciju građana.

Dok je u ranijim spisima politička participacija reducirana uglavnom na njezinu zaštitnu funkciju koja se realizira preko periodičnih i poštenih izbora, Dahl je sada zaokupljen mogućnostima i važnošću šire političke participacije. Pritom se zauzima za što širu i kvalitetniju participaciju u različitim oblicima i razinama društva i vlasti: u poduzećima, lokalnoj zajednici, različitim interesnim grupama i udruženjima, te u izborima i drugim formama političkog djelovanja. Osobito je važna participacija zaposlenih u upravljanju poduzećima i sudjelovanje građana u različitim oblicima lokalne politike. Razvoj prema demokraciji može se očuvati samo ako se bitno ograniči moć korporacija prema društvu i promjeni struktura moći u njima uspostavljanjem sustava kooperativnih oblika vlasništva i kontrole, odnosno proširenjem načela demokracije na industriju. Dahl vjeruje u radničku kontrolu u industriji (Birch, 1993., 91–92). Još 1970. on je tvrdio da bi američka demokracija bila mnogo potpunija ako bi se svim zaposlenicima u poduzećima dala moć kontrole nad poduzećima, moć upošljavanja menedžera za obavljanje svakodnevnog upravljačkog posla gdje god bi to bilo prikladno. Predstavnička vladavina u velikoj zajednici pati od otuđenosti upravljača od običnih građana (Dahl, 1970., 142), što bi samoupravljanje na radnom mjestu moglo kompenzirati. Ono bi bilo poželjno čak kad bi dovelo do manjega gubitka proizvodne efikasnosti u poduzećima, jer bi se taj gubitak uravnoteživao s vrijednošću “demokratske participacije i kontrole, i kao intrinzičnog dobra i zbog njezinih posljedica za samorazvoj i ljudsko zadovoljstvo” (Dahl, 1970., 132). U 1985. on reafirmira to stajalište, tvrdeći da bi kontrola zaposlenih nad poduzećem ne samo smanjila osjećaj otuđenosti na radnom mjestu nego bi također pridonijela “vrijednostima pravde i demokracije” u društvu i “poboljšanju kvalitete državne vlasti pretvarajući nas u bolje građane” (Dahl, 1985., 93–94). Građani u demokratskim zemljama nemaju samo pravo sudjelovati u demokratskim oblicima vlasti već i pravo sudjelovati u upravljanju tvrtkama u kojima rade (Dahl, 1985., 111–135). Dahl navodi različita iskustva radničke participacije u industriji. U nekim tvrtkama takav eksperiment je vodio povećanju osjećaja zadovoljstva i političke uspješnosti, dok je u drugima (samoupravljanje u jugoslavenskim poduzećima) povećao otuđenje od rada i izazvao razočaranje u ideju participacije (Dahl, 1985., 96–98). Dahl je ipak optimist, jer tvrdi da su američki, jugoslavenski i drugi eksperimenti još mladi i da će tek stotinu godina iskustva sa samoupravljanjem i participacijom donijeti istinske blagotvorne promjene (Dahl, 1985., 98).

U drugoj fazi Dahl proširuje značenje političke participacije. Participacija se više ne razmatra sa stajališta analize troškova i korisnosti, gdje je svaka druga korisnost osim zaštitne (osiguranja minimalnog stupnja odgovornosti političkih vođa ne-vođama), strogo ograničena, utopistička ili nerealna. U njezinu utemeljenju polazi se od ideje o naravnoj jednakosti svih građana, zamisli o upućenom i aktivnom građaninu zaokupljenom javnim dobrom, te koncepcije demokracije u kojoj je maksimiranje političke participacije bitan cilj. Odnos između vodstva elite i participacije građana bitno je izmijenjen, a participacija ima šire funkcije nego u Dahlovu izvornom pluralističkom modelu.

III. Teorija demokratskog pluralizma

Treće razdoblje Dahlova promišljanja demokracije vođeno je nastojanjem za sintezom rezultata analize demokratskih režima i za formuliranjem adekvatne teorije demokracije, koja je i polazište u analizi i vrednovanju tih režima i njihovih institucija, ali je istovremeno poduprta rezultatima empirijskih istraživanja. Ostajući dosljedan svojoj “empirijskoj teoriji demokracije”, koja ujedinjuje teorijska promišljanja i empirijska osvjedočenja, Dahl je razvio jednu otvorenu teoriju demokracije, otvorenu ne samo zbog metodičkoga pristupa koji je razvio i primjenjivao već i zbog svijesti da je njegova teorija demokracije tek jedna strana u raspravi o načelima ustrojstva dobre vladavine i nastojanju da joj se približimo. Ta se otvorenost očituje i u načinu izlaganja nekih ključnih i spornih pitanja, koji čitatelje stalno upućuje na razmišljanje o različitim i jednako temeljito obrazloženim argumentima. Djela iz ovog razdoblja, a osobito knjige *Demokracija i njezini kritičari* (1989.) i *O demokraciji* (1998.), ne postavljaju novi teorijski temelj, one tek sabiru rezultate jednoga dugog i temeljitog promišljanja. One su, objašnjava Dahl, vodič za one koji traže odgovore na neka od najtemeljitijih pitanja o demokraciji i spremni su prihvatiti racionalne argumente u samostalnom dolaženju do njih.

U toj su sintezi teorijski argumenti u prilog proceduralnoj demokraciji do kraja razvijeni, ograničenja poliarhije potpuno su osvijestena, a empirijski uvjeti za njezino uspostavljanje konačno utvrđeni. Dosadašnju povijest demokracije Dahl proučava kroz dva velika “preobražaja” – “prvi preobražaj” je izum demokracije u gradovima-državama, a “drugi preobražaj” njezino prilagođavanje razmjerima nacionalne države. Razvijene demokratske zemlje, objašnjava on, danas stoje pred “trećim preobražajem” u kojem se i opseg i kvaliteta demokracije mogu znatno povećati. Demokracija se može proširiti na druge institucije unutar nacionalne države (korporacije, sindikate), ali se može proširiti i izvan granica nacionalne države na međunarodne institucije i organizacije. Istovremeno, nove tehnologije i tehnike (kao što je Internet) mogu poboljšati kvalitet demokratskog procesa.

Temeljni element Dahlove sinteze je ideja djelotvorne participacije. Za njega je najvažniji uvjet demokracije da svi članovi zajednice imaju jednako pravo participacije u kolektivnom odlučivanju i da to pravo stvarno koriste. Razumijevajući djelotvornu participaciju temeljnim načelom demokracije, a uvećavanje jednakosti važnim političkim ciljem, Dahl ponekad daje argumente za zaključak da je rješenje za sve probleme postojećih demokracija u povećanju političke jednakosti. Iz nekih bi se njegovih navoda moglo zaključivati da su individualna prava ili slobode (npr., sloboda izražavanja i organiziranja) tek uvjeti za jednaku političku participaciju, a ne ciljevi čijoj je zaštiti i razvoju demokratska politika usmjerena. Dahl je doista inzistirao na važnosti načela političke jednakosti, upozoravao je na njegovu povezanost s ekonomskim i društvenim sustavom, te uputio na pretpostavke njegova uspostavljanja. Ali kao dosljedni liberalni demokrat on je to načelo povezao s idejom individualne autonomije i samorazvoja, kao onim dobrima i vrijednostima koje valja promicati, a čije ostvarenje upravo zahtijeva stalno poboljšanje socijalnih uvjeta za većinu članova društva (Dahl, 1999., 299 i 309). Odbacujući sve forme političkog paternalizma (ideju skrbništva), koje pojedince drže u stanju permanentnog političkog maloljetstva, Dahl je milovskom pronicavošću naglasio ulogu upućenog i aktivnog građanina u liberalnoj demokraciji i važnost političkog odgoja za takvog građanina. U procesu političkog učenja demokratski građanin stječe

upućeno razumijevanje političkih pitanja i osposobljava se za kontrolu nad političkim dnevnim redom. Smisao političkog procesa nije u tome da svaki građanin zna sve o svemu. Građanin može mnoga pitanja delegirati, a da ne izgubi kontrolu nad bitnim pitanjima. Uloga eksperata ne može se zanemariti. Ali, koliko god ekspertiza bila važna, znanja političkih i tehničkih eksperata ograničena su s obzirom na ciljeve demokratskog procesa. Dahl vjeruje u rast racionalnosti i obrazovanja u masovnim razmjerima, što će zajedno s tehnološkim inovacijama i socijalnim promjenama znatno podići razinu demokracije postojećih poliarhija, a mnogim nedemokratskim režimima omogućiti tranziciju u režime koji ispunjavaju minimalne kriterije poliarhije.

Kao što u svojim ranijim radovima nije bio apologet američke poliarhije, već je nasuprot prevladavajućem trendu apstraktnoga teoretiziranja o načelima i najboljem obliku demokracije, proučavanje postojećih demokratskih režima uzeo kao teorijski i istraživački zadatak i težeći pritom što većoj empirijskoj zasnovanosti neke elemente poliarhijskog sustava više naglasio od nekih drugih, tako ni u kasnijim radovima, naglašavajući neke, po njegovim uvidima bitne, nedostatke američke poliarhije i predlažući njezino poboljšanje, on nije radikalni demokrat. Istaknuo je važnost načela jednakosti i političke participacije, ali time nije postao doktrinarni egalitarist. Dahla muči problem “građanske kompetentnosti” i htijenje da se svim građanima omogući stjecanje “upućenog razumijevanja” političkih pitanja. On jasno vidi proturječnu ulogu tržišta: tržište se pokazalo prijeko potrebnim elementom uspostave i opstojanja liberalne demokracije, ali u isto je vrijeme tržište, potičući nejednakosti u ekonomskoj, a time i političkoj moći, nepovoljno za razvoj demokracije. Time je stigao pred onu istu dilemu koju je radikalni demokrat C. B. Macpherson riješio u prilog jedne netržišne teorije demokracije. Dahl nije krenuo tim putem. U svojim radovima on je raskinuo čvrstu povezanost između privatnog kapitalističkog vlasništva i demokracije, te se zauzeo za ograničavanje ekonomskih i socijalnih nejednakosti, demokratizaciju velikih korporacija i radničku kontrolu. Ali Dahl nije doveo u sumnju odnos tržišta i demokracije. Privatno kapitalističko vlasništvo može se transformirati ili čak nestati, ali tržište će ostati regulator ekonomije i instrument održanja organizacijskog pluralizma. Ako bi demokratska zemlja ikad stvorila socijalističko gospodarstvo, “jedini općenit oblik socijalističkog ekonomskog poretka sukladnog s demokracijom i učinkovitosti bio bi razmjerno decentraliziran sustav tržišnog socijalizma” (Dahl, 1999, 314). Tržišni sustav svoje koristi raspodjeljuje sudionicima na krajnje neegalitaran način, ali skrivena racionalnost tržišta pruža snažan potencijal za socijalnu organizaciju, kooperaciju i dinamičnost. Tržišno društvo stvara strukturu socijalne moći koja je nepovoljna za demokratski proces, ali istovremeno osigurava organizacijski pluralizam bez kojeg nema demokratskog sustava. To je proturječnost s kojom se realistična demokratska teorija mora nositi. Ne može se zanemariti, jer određuje predmet njezina bavljenja. U svojoj “empirijskoj teoriji demokracije” Dahl je pokazao da je liberalna demokracija otvoren i proturječan projekt koji ujedinjuje različite i često nesukladne elemente – slobodu i jednakost, konkurenciju i konsenzus, vodstvo i participaciju. Istražujući realni svijet demokracije i u njemu tražeći uporišta za smanjivanje jaza između demokratskih ideala i postojećih poliarhija, on je spajao te elemente na način da je davao prednost onima koji su omogućavali najadekvatniji opis stvarnog djelovanja demokracije, a mogli su potaknuti promjene u javnom mišljenju i dominantnoj političkoj orijentaciji građana u smjeru više razine demokracije.

Literatura

- Birch, A. H., *The Concepts and Theories of Modern Democracy*, London: Routledge, 1993.
- Dahl, R. A., *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: University of Chicago Press, 1956.
- Dahl, R. A., *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven: Yale University Press, 1961.
- Dahl, R. A., *Modern Political Analysis*, Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1963.
- Dahl, R. A., *Pluralist Democracy in the United States*, Chicago: Rand McNally, 1967.
- Dahl, R. A., *After the Revolution? Authority in a Good Society*, New Haven: Yale University Press, 1970.
- Dahl, R. A., Lindblom, C. E., *Politics, Economics, and Welfare*, 2. izd. Chicago: University of Chicago Press, 1976. (1953.)
- Dahl, R. A., "Liberal Democracy in the United States", u: W. S. Livingston (ur.), *A Prospect for Liberal Democracy*, Austin: University of Texas Press, 1979.
- Dahl, R. A., *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control*, New Haven: Yale University Press, 1982.
- Dahl, R. A., "Comment on Manley", *The American Political Science Review*, Vol. 77, br. 2., 1983.
- Dahl, R. A., *A Preface to Economic Democracy*, Berkeley: University of California Press, 1985.
- Dahl, R. A., *Poliarhija: Participacija i opozicija*, Zagreb: Politička kultura, 1998. (1971.)
- Dahl, R. A., *Demokracija i njezini kritičari*, Zagreb: Politička kultura, 1999. (1989.)
- Duncan, G. & Lukes, S., "The New Democracy", *Political Studies*, 11, 1963.
- Held, D., *Modeli demokracije*, Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- Isaac, J. C., "Dilemmas of Democratic Theory", u: J. Shapiro, G. Reeher (ur.), *Power, Inequality, and Democratic Process: Essays in Honor of Robert A. Dahl*, Boulder: Westview Press, 1988.
- Krouse, R. W. (1980.), "Capitalism, Socialism, and Political Equality", *Dissent*, Vol. 27, br. 4, 1980.
- Macpherson, C. B., *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford: Oxford University Press, 1977.
- Manley, J. F., "Neopluralism: A Class Analysis of Pluralism I and Pluralism II", *The American Political Science Review*, Vol. 77, br. 2, 1983.
- Pennock, J. R., *Democratic Political Theory*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979.
- Schumpeter, J. A., *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Zagreb: Globus, 1981.
- Skinner, Q., "Empirical Theorists of Democracy and Their Critics", *Political Theory*, Vol. 1. br. 3, 1973.
- Spitz, E., *Majority Rule*, Chatam, N.J.: Chatam House Publishers, 1984.

Slaven Ravlić

*PLURALISM AND PARTICIPATION: R. A. DAHL'S DEMOCRATIC
THEORY*

Summary

The essay reconstructs Robert A. Dahl's democratic theory as a combination of empirical research of democratic regimes and the theoretical reinterpretation of democratic tradition. The elements of this theory are analysed, the continuity and the phases in the evolution of Dahl's concept of democracy are highlighted (pluralist theory, neo-pluralist approach, and the theory of democratic pluralism). The author concludes that a sort of dualism in Dahl's theory of democracy is not only a consequence of his methodical approach, but also of the tension among the central tenets of liberal democracy, which Dahl critically elucidated and tried to reconcile.